

**К. СУЛТАНОВТЫҢ “АҚДӘРЬЯ” РОМАНЫНДА БАЛЫҚШЫЛЫҚ
ЛЕКСИКАСЫНЫҢ ҚОЛЛАНЫЛЫҰ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИ**

Толыбаева У.

НМПИ Қарақалпақ тили қәнигелиги магистранты

*Илимий басшысы: А. К.Пирниязова
филология илимлериниң докторы, профессор.*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15643927>

***Аннотация.** Мақалада қарақалпақ тилиндеги балықшылық кәсібине тән лексикалық бирликлер анализленген. Олардың мәнилери түсиндирилген, көркем шығармада қолланылыұ өзгешеликтери сөз етилген.*

***Таяныш сөзлер.** Лексика, кәсипке тән сөзлер, диалект, сөз мәниси.*

Ана тилин илимий тийкарларда хәр тәрәплеме раўажландырыұ миллий өзликти, Ұатан сезимин аңлаұ сыяқлы ийгиликли мақсетлерге хызмет етеди. Хақыйқатында да, ана тилди илимий бағдарда изертлеп үйренсек, тилдеги хәр бир сөздиң өзиниң раўажланыұ тарийхы бар екенлигин көремиз.

Бул мақалада қарақалпақ тилинде балықшылық лексикасы бойынша дәретилген илимий мийнетлерден пайдаланған халда, К. Султановтың “Ақдәрья” романында қолланылған балықшылық лексикасын сөз етпекшимиз.

К. Султановтың “Ақдәрья” романында балықшылық кәсібине байланыслы сөзлер жазыұшы тәрәпинен жүдә шеберлик пенен қолланылғанын көриўге болады.

Мысалы: Қәлийла 5-6 аў көнгелеп алып дәрьяның арғы жүзиндеги көк суўға керип таслап еди, хәр күни *марданы* қуры қайтпады. (8-бет).

Бул мысалда балықшылық кәсібине байланыслы аў хәм мардан сөзлери қолланылған.

Аў - балық тутатуғын үлкен тор [3:117- б.]

Мардан - қамыстан, жекеннен тоқылған, дән хәм басқа да нәрселерди салып қоятуғын бийиклиги, адамның бел буўарынан келетуғын дөңгелек ыдыс [3:16-б.].

Мына мысалды алып қарайық:

Әмиўдәрьяның аржақ-бержағына жаста талай жүзип шығып суўда “*көк жон*” балықтай жүзетуғынымды билетуғын едиң ғой (11-б.).

Бул мысалда балықтың *көк жон* түри қолланылған.

Көк жон - ақ марқа балығының жергиликли балықшылар тилиндеги атамасы. Ол тийкарынан жыртқыш балықлар қатарына киреди. Көк жонның астыңғы

қалашы хәм қуйрығы қызыл болады. Узынлығы 80 см, аўырлығы 5 кг. ға жетеди [1: 47-б.].

Бир *шабақ* усласа да армияға жәрдем ғой! (13-бет). Бул гәпте балықтың шабақ түри қолланылған.

Шабақ - балықтың түри.

- Кише, таза сорпа ишсин деп, бир *сазан* әкелдим. (43-бет). Бунда *сазан* сөзи қолланылған.

Сазан - карп балықлары топарына киреди. Сазан еки түрли болады. Бириншиси сазанның өзи, екиншиси сазанның панаханасы - еркегине айтылады. Сазанның үлкенинің узынлығы 1 метрден асламырақ болып, салмағы 15-20 кг. дай болады [2: 325-б.].

Жоқарыдағы айтылғанлардан тысқары К. Султановтын “Ақдәрья” романында балықшылық кәсибине байланыслы төмендегидей сөзлерди де ушыратамыз:

Қармақ (44-бет), ийнелик (56-бет), шанышқы (57-бет), уўылдырық, сары сазан, абыржы (60-бет), қабыршақ (67-бет), қалқы, қорғасын (68-бет), ылақа (69-бет), қаза, шанышпай (70-бет), үки (75-бет), жайын, ушан қайық (80-бет), бекире, суўен (84-бет), мөңке (128-бет), тыран шабақ (130-бет), алабуға, ылапыш (147-бет), сыла (148-бет), замбер (151-бет) хәм т. б. Бул сөзлер де балықшылық кәсибине тийисли сөзлер болып, балықтың түрлери, оны услаў кураллары, балық салыў куралы хәм т.б. мәнилерде қолланылып жүр.

Жуўмақлап айтқанда, белгили жазыўшы К. Султановтың “Ақдәрья” романында балықшылық лексикасының өзине тән шеберлик пенен қолланылғанын көремиз. Хәр бир сөз өз орнында, керекли жеринде жүзикке қас қондырғандай етип қолланылады. Айтылажақ пикирди дәл хәм анық етип оқыўшыға жеткерийде, балықшылар турмысын ашып бериўде жазыўшы тәрәпинен балықшылық кәсибине байланыслы сөзлер шеберлик пенен пайдаланылған. Мысалы, балықшылық кәсибине тийисли сөзлердиң бир гәп ишинде бир неше түриниң қолланғанын байқадық. Бул да жазыўшының өзине тән өзгешелигинен дерек береди.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Бегжанов Т. Қарақалпақ тили диалектологиясының мәселелеринен. Нөкис: Қарақалпақстан, 1971.
2. Насыров Д.С., Доспанов О. Қарақалпақ тилинің диалектологиялық сөзлиги. Нөкис: Қарақалпақстан, 1983.
3. Қарақалпақ тилинің түсіндирме сөзлиги, 1-4-т. Нөкис, 1982-1992-ж.ж.
4. Султанов К. Ақдәрья романы. Нөкис: Қарақалпақстан, 1975